

Kiss Dénes

Románia a szakralizáció útján. Három Romániai egyház profán társadalmi funkcióinak elemzése ¹

Tanulmányunk a romániai egyházak társadalmi jelenlétének kérdésével foglalkozik. Fő kutatási kérdésünk az, hogy az egyházak társadalmi szerepvállalása milyen alakot öltött a román társadalom különböző profán jellegű szféráiban. E kérdés megválaszolásához az egyházak által létrehozott szervezeteket, intézményeket vizsgáljuk egy erdélyi régióban. A tanulmányban vázolt elméleti modell szerint a romániai egyházak társadalmi jelenlétének fokozódása két stratégia által történik. A „közintézmények szakralizációjának” nevezett stratégia célja az egyházak közintézményekben való jelenlétének a biztosítása, míg az „intézményépítő” stratégia révén az egyházak a nonprofit szektorban rejlő mozgáslehetőségek kihasználása által válnak közéleti szereplőkké. Írásunkban bemutatjuk ezeket a stratégiákat, és továbbá amellet érvelünk, hogy mindkettő a társadalom funkcionális differenciálódása ellenében hathat.

Kiss Dénes, egyetemi tanársegéd a BBTE Szociológia Tanszékén (kissdenes2000@yahoo.com).

EGYHÁZ ÉS TÁRSADALOM VISZONYA KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN

A volt szocialista társadalmak vallási helyzetével foglalkozó szakirodalomban gyakran találkozunk azzal a gondolattal, hogy Kelet-Európában az egyház-társadalom közti viszony a nyugati országokétól eltérő módon alakult. E viszony sajátosságával kapcsolatban kiemelhető két korszak, amelyek e sajátos fejlődésre meghatározóak voltak. A vallási „különút” a kommunista hatalomátvétellel kezdődött, amikor is az egyházak közéletből való kiszorítása politikai programmá válik. A hivatalos ateizmus korszakát a rendszerváltás után egy olyan időszak követi, amelyben az egyházak újra erőteljesen megjelennek a közéletben. E közéleti jelenlét erősödésének egyik okaként kiemelhető, hogy az atomizált posztkommunista társadalmakban kizárólag az egyházak képviseltek legitim módon jelentős tömegeket, miközben ilyen képviselőkre rendkívül nagy szükség volt a társadalmi-politikai rend átalakulásának folyamatában. Mi több, az egyházak legitimitását tovább erősítette, hogy egyes kommunista országokban azokat (vagy azok egyes tagjait) a legfontosabb kommunizmusellenes tényezőknak tekintették (Tomka 2007).

Az új társadalmi-politikai rend megszilárdulásával aztán az egyházak közéleti jelentősége akár újra csökkenhetett volna is, azonban nem ez történt. Az egyház-állam, egyház-társadalom viszony tartósan szorosnak bizonyult, túlélve a posztkommunista átmenet kezdeti periódusát. Mi több, az egyházak számos olyan társadalmi szférának is aktív szereplőivé váltak, amelyekben korábban nem voltak jelen. A különböző kelet-európai elemzésekből kiderül, hogy az egyházak fontos szerepre tettek szert a politikai életben, a szociális munkában és az oktatásban, a közélet eseményeinek elemzésében és értékelésében, valamint egyes hatalom nélküli társadalmi csoportok jogi képviseletében és a civil társadalomban (Litak 2007; Tomka 2007). A romániai elemzések e

¹ Ez a tanulmány rövidített és javított változata *A romániai egyházak profán társadalmi funkciói* című elemzésnek, melynek megírását a „Religion and Values in Central and Eastern Europe” című FP6-os projekt tette lehetővé.

körképet a közintézményekben (közoktatás, egészségügy, hadsereg) való egyházi jelenlétre való rámutatással egészíti ki (Stan-Turcescu 2005; Moise 2004; Andreescu et alii 2007), valamint az ortodox egyháznak a nemzetpolitikával kapcsolatos szerepeire mutat rá (Stanescu 1996; Stan-Turcescu 2007).

Ezek az elemzések világosan alátámasztják írásunk alapgondolatát, miszerint Romániában, hasonlóan más kelet-európai országokhoz, az egyházak fontos társadalmi szerepre tettek szert, állandó szereplőivé válván számos, korábban szekularizált társadalmi szférának. Az egyházak és a társadalom profán területei közötti viszony tehát átrendeződött, az egyházak aktív szereplőkké váltak a politikában, az oktatásban, a szociális ellátásban, egészségügyben, és egy sor további területen. E jelenlét megvalósításának módjait, illetve e jelenlétnek az illető területek működésére gyakorolt hatását vizsgáljuk a továbbiakban.

AZ EGYHÁZAK PROFÁN JELLEGŰ TÁRSADALMI IMPLIKÁLÓDÁSÁNAK KÉRDÉSE A SZAKIRODALOMBAN

A vallási, azaz egyházak által uralt, és a profán társadalmi szférák kapcsolatának, viszonyuk átrendeződésének kérdéséhez a szekularizációval kapcsolatos elméletek nyújtanak lehetséges értelmezési keretet. A szekularizáció terjedelmes irodalmának rendszerező áttekintésére törekvő Dobellaere a jelenség három szintjét különbözteti meg (Dobellaere 2002). Szerinte legelterjedtebb jelentésében a szekularizáció alatt az egyének egyházakkal szembeni csökkenő elkötelezettsége értendő, amit „individuális szekularizáció”-nak nevez. Ez tehát növekvő eltérést fed a hívek vallási ismereteivel, attitűdjével és a mindennapi viselkedésével kapcsolatos, az egyházi elvárások és ezeknek a hívek életében megvalósuló szintje között. A szekularizáció másik szintje a szervezeti szintű szekularizáció, ami alatt az egyházak és felekezetek belső átalakulását érti, amely során a vallási értékek helyét profán értékek veszik át (ezáltal az egyházak viszont megőrzik centrális pozíciójukat a társadalomban). És végül a szekularizáció harmadik szintjeként a szocietális szekularizációt nevezi meg. Ez a modern társadalmak funkcionális differenciálódásának következménye, és mindenekelőtt azt a jelenséget fedi, amely során a modern társadalmak egyes szektorai (alrendszerei) a fokozatos professzionalizálódás hatására egyre nagyobb önállóságra tesznek szert, e folyamat során függetlenedve a vallástól is. A szekularizáció e szintjének hatására a vallás önálló társadalmi alrendszeré válik, amely ráadásul fokozatosan átkerül a nyilvános szférából a privát szféra területére (Dobellaere 2002: 29–40). Az egyes alrendszerek differenciálódásának kiváltó oka a racionalizáció, aminek következtében az egyes alrendszerek szereplőit morális kontroll helyett egyre inkább instrumentális kontroll irányítja. Az egyes alrendszerek vallástól való függetlenedése történhet a professzionalizálódás nem várt következményeként, de az illető társadalmi szféra laicizálására való tudatos törekvés eredményeként is. Ez utóbbit a szerző manifeszt szocietális szekularizációnak nevezi, míg az előbbit látensnek.

Az általunk kutatott folyamat úgy tűnik, a manifeszt szocietális szekularizáció szöges ellentéte: a vallás behatolását látjuk olyan társadalmi szférákba (alrendszerekbe), amelyek korábban a vallástól (és más alrendszerektől) függetlenedtek, önállóságra tettek szert. A funkcionális differenciáció ellentétének tűnő jelenséget nevezhetnénk „szakralizációs folyamatnak”, amely kifejezést a Stark-Iannacone szerzőpáros annak a tendenciának a megnevezésére használ, amikor egy vallás monopolhelyzetbe kerülésének következményeképpen felerősödik annak a közéletben való jelenléte (Stark-Iannacone 1994).²

2 „Sacralisation is a familiar phenomenon, that evokes images of annual ceremonies when priests bless the fishing

Stark és Iannacone említett példái (közéleti események felszentelése, kereszt által dominált osztályterem stb.) persze még nem feltétlenül jelentik a funkcionális differenciálódás ellentétét. Erről ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha az egyes alrendszerekben újra felbukkanó egyházi jelenlét nemcsak szimbolikus, hanem az illető alrendszerre jellemző instrumentális racionalításra is hatást gyakorol. Az alrendszerekre differenciálódás ugyanis azáltal valósul meg, hogy azok működése egyre inkább néhány sajátos értékszempont (univerzális bináris kód, értékpáros, érték-duál) köré szerveződnék, és az alrendszerhez tartozó kommunikációk az adott alrendszerre jellemző értékszempont logikája szerint szelektálják a valóságról kapott információkat. Egy alrendszer tehát annyira tud elkülönülni, amennyiben az öt létrehozó kommunikációban a sajátos értékszempont érvényesülni tud. A tudomány alrendszerén belül az igaz/hamis értékpáros dominál, a jog rendszerén belül a jogos/jogtalan, a gazdasági rendszeren belül a rentábilis/nem rentábilis, a politikai rendszeren belül a hatalommal rendelkezés/nem rendelkezés irányítja a kommunikációk szelektációját, az alternatív választásokat (Luhmann 1994). Szervezeti szinten e sajátos értékszempontokat követő kommunikációk fokozatosan „professzionális szervezetekbe” különülnek el, amelyeken belül a sajátos értékszempontok és az ennek megfelelő instrumentális racionalitás dominál (Pokol 1999).

Más szóval az állami, piaci vagy nonprofit szektorokhoz tartozó intézmények ugyanannak az alrendszernek a részei lehetnek, amennyiben az illető alrendszer sajátos racionalitása összekapcsolja őket. Ez esetben például egy állami intézmény alkalmazottja az illető alrendszer része, amennyiben elsősorban nem politikusként, hanem szakemberként tevékenykedik, míg politikusként cselekedve a politikai alrendszer alkotóeleme lenne.³

A fentiek értelmében tehát, amennyiben az egyházak jelenléte az egyes profán szférákban befolyásolja azok sajátos racionalitású működését, a jelenség okkal nevezhető a szocietális szekularizáció ellentétének. A szakralizáció ily módon megkülönböztetett két típusának megnevezésére a továbbiakban a „szimbolikus szakralizáció”, illetve a „funkcionális szakralizáció” kifejezéseket használjuk. Míg tehát a szimbolikus szakralizáció esetében az egyházak jelenléte nem befolyásolja az egyes alrendszerek működési módját, a funkcionális szakralizáció esetében egy adott alrendszer saját instrumentális racionalitását befolyásolja az egyházak teológiai racionalitása is.

Az egyházaknak a fokozódó társadalmi jelenléte azonban nem csak a fenti módon értelmezhető. Alternatív értelmezési lehetőséget Casanova nyújt, aki a vallás társadalmi jelentőségének a világ különböző pontjain megfigyelhető növekedését nem a szekularizációval ellentétes folyamatnak tekinti, hanem azzal párhuzamos jelenségnek, melynek eredménye a vallásnak a privátszférából a nyilvánosságba kerülése. Tézise szerint számos modern társadalomban a vallás „deprivatizálódásának” vagyunk a szemtanúi (Casanova 1994). Ennek alátámasztására a szekularizáció általános tézisést Dobellaere-től eltérően bontja három további hipotézisre. Eszerint a szekularizáció egyrészt a szekuláris szféráknak a vallási normáktól és hitektől való differenciációját jelenti (ez megegyezik azzal, amit az eddigiekben funkcionális differenciálódásnak neveztünk), másrészt a vallásos hitek és gyakorlatok hanyatlását, harmadrészt pedig a vallás társadalmi marginalizációját és privát-szférába kerülését.

fleet, of classrooms dominated by a crucifix, and especially of religious ceremonies intrinsic to the public, political spheres of life” (Stark-Iannacone 1994: 234).

³ Ez a fogalmi keret tágabb értelmezési lehetőséget nyújt számunkra, mint azok, amelyek a jelenséget az állam-egyház viszonyra korlátozzák, s az egyéb társadalmi szférákat pusztán e viszony különböző dimenzióinak tekintik. Lásd e tekintetben a Stan és Turcescu (2007) szerzőpáros könyvét.

A differenciáció ténye szerinte megkérdőjelezhetetlen, ezt a folyamatot a modernitás magyának tekinti. A vallásos hit és gyakorlat csökkenése viszont egyértelműen nem tekinthető modern strukturális trendnek, annak ellenére sem, hogy számos nyugati, leginkább európai társadalomban világos történelmi trendnek mutatkozik. A szekularizáció e két dimenziója közötti összefüggésre is felhívja a figyelmet, miszerint minél inkább ellenáll egy egyház a differenciálódásnak, annál valószínűbb, hogy hosszú távon a vallásgyakorlat hanyatlásával kell szembesülnie.

A vallás privatizációjáról Casanova azt állítja, hogy az szintén nem a modernitás egyik strukturális trendje, hanem pusztán egyes egyházak lehetséges opciója. Ezek az egyházak azonban adott helyzetben úgy is dönthetnek, hogy a privát szférából a nyilvánosságba lépnek. A vallás nyilvánossá válási lehetőségeinek tárgyalásához pedig az államközösség egy hármast, államra, politikai társadalomra és civil társadalomra bomló modelljét használja. A vallás publikussá válásának esetei mindhárom szinten előfordulnak, ám a szerző következtetése az, hogy a vallás nyilvánosságban való tartós jelenléte csak a civil társadalom szintjén kompatibilis a modern társadalom univerzalizisztikus elveivel és differenciált szerkezetével. A vallás civil szférába való áthelyeződése különböző fejlődési folyamatok révén történhet, sor kerülhet rá „az államból való visszavonulásként”, avagy a privát szférából induló mozgalom eredményeként (Casanova, 1994: 211–229).

Nem kétséges, hogy az egyházak profán jellegű közéleti szerepvállalása a közép-kelet-európai térségben azok helykeresésével van kapcsolatban, a posztkommunista térség átrendeződő, de alapvetően mégiscsak modern, funkcionálisan differenciálódott társadalmában. E folyamat nem más, mint a vallási és az egyéb, profánvá vált társadalmi szférák közti viszony átrendeződése. Írásunk hátralevő részében ennek az átrendeződési folyamatnak a vázolására és értelmezésére teszünk kísérletet.

MÓDSZERTAN ÉS FELHASZNÁLT ADATOK

Elemzésünkben két célt követtünk. Egyrészt megpróbáltunk egy minél teljesebb képet vázolni az egyházak jelenlétéről a különböző profán jellegű társadalmi szférákban, másrészt megpróbáltuk elemezni az egyházi jelenlét hatását ezekre a területekre.

Az egyházak profán tevékenységeinek minél teljesebb körű áttekintése érdekében kutatásunk tárgyát több szempontból is szűkíteni kellett. Először is az elemzést korlátoztuk a három legnagyobb romániai egyházra, a Román Ortodox Egyházra, a Római Katolikus Egyházra és az Erdélyi Református Egyházra. Másrészt az elemzést tovább korlátoztuk ezen egyházak egy-egy középszintű területi egységére.⁴ Ezek a területi egységek ugyanabban a tágabb régióban, Erdélyben találhatóak, így elemzett intézményeik is ugyanazon kulturális miliőben, azaz gazdasági-kulturális feltételek mellett jöttek létre és működnek, nagyjából hasonló számú hívet kiszolgálva. E közös kontextuális feltétel lehetővé teszi a három intézményrendszer összehasonlító elemzését is.

Elemzésünk tárgyának harmadik szűkítése az elemzés szervezeti szintre való korlátozása volt. Más szóval vizsgálatunkban az egyházi tevékenységek szervezeti kereteire fókuszáltunk, és nem az azokban zajló tényleges tevékenységekre. Célunk tehát az volt, hogy felleltározzuk

⁴ Az elemzett területi egységek a következők voltak: a Rév-, Felek- és Kolozsvári Ortodox Püspökség, a Gyulaféhevári Római Katolikus Püspökség, valamint az Erdélyi Református Egyházkerület.

az elemzésbe bevont egyházak által létrehozott, profán célú intézményeket, amit az egyházak interneten elérhető anyagai alapján végeztünk el.⁵

A fentiekben vázolt módszerrel azonban csak részleges képet kapunk az egyházak társadalmi jelenlétéről. Azok ugyanis a saját alapítású intézmények mellett a profán társadalmi szférák más intézményeiben (pl. a közintézményekben) is igen gyakran jelen vannak. Az egyházak és világi intézmények közötti kapcsolat ez utóbbi típusának feltérképezésére mások által végzett elemzések eredményeire támaszkodtunk.

Végül az egyházi jelenlétnek a különböző sajátos társadalmi mezők működésére gyakorolt hatását szociális profilú nonprofit intézmények alkalmazottaival készített interjúk segítségével vizsgáltuk, valamint e célra is felhasználjuk a szakirodalomban talált eredményeket.

AZ EGYHÁZAK PROFÁN TEVÉKENYSÉGEI

Az egyházi háttérű intézményrendszer elemzésének alapján megállapítható, hogy az egyházak két területen a legaktívabbak: éspedig a szociális gondozás és az oktatás terén. E két területen tevékenykedik a legtöbb egyházi alapítású intézmény. Ezek mellett kisebb számban találunk kulturális és gazdasági tevékenységeket szolgáló intézményeket is. Ezzel szemben a politikai jellegű tevékenységek nem tükröződnek az egyházi intézményrendszerben.

AZ EGYHÁZAK A SZOCIÁLIS GONDOZÁSBAN ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSBAN

A szociális gondozással kapcsolatos tevékenységek mindhárom egyház esetében a leggyakoribbak. Nagyfokú hasonlóság mutatkozik az ellátott szociális feladatok jellegében: mindhárom esetben a leggyakoribb szociális intézmények az öregotthonok, családi rendszerű árvaházak és különböző egészségügyi szolgáltatások öregek számára.

Az ortodox egyház esetében a szociális programok nagy részét egyetlen központi szervezet, a Christiana Egyesület integrálja. Az ettől független szociális programok rendszerint kisebb hatósugarú, egyetlen programot futtató szervezetekre korlátozódnak.

Aszociális ellátás terén a római katolikus egyház rendelkezik a legfejlettebb intézményrendszerrel, melynek fő jellegzetessége a nemzetközi segítség szervezetek erőteljes jelenléte. A katolikus szociális programok többségét két szervezet koordinálja. Egyik a Caritas, amely a legnagyobb szervezeti apparátussal rendelkező egyházi szociális szervezet, másik a helyi alapítású Dévai Szent Ferenc Alapítvány. Ezeknél kisebb, de hasonlóképpen hálózatként működő szervezetek még a Máltai Szeretetszolgálat, a Hit és Fény Közösség, a Csibész Alapítvány, valamint a Kolping Családok Szövetsége.

A református szociális intézményrendszerre a nagyszámú önálló intézmény jellemző. E helyi alapítású intézményeket rendszerint egy-egy egyházközség hozza létre, a fölöttük gyakorolt központi koordináció pedig minimális. Az általuk nyújtott szolgáltatások igencsak változatosak, találunk öregotthonokat, gyerekgondozási, alkoholmentő és romaintegrációs programot, otthoni beteggondozást, orvosi ellátást, nagycsaládosokat segítő programot és még sok egyéb.

⁵ A felhasznált anyagok jellege alapján elemzésünk akár egyfajta diskurzuselemzésnek is tekinthető. A felhasznált internetes anyagok ugyanis az egyházak önreprezentációjának elemei, amelyek így a valóság bizonyos mértékben részrehajló képét is nyújthatják. Ám ez esetben sincs okunk azt feltételezni, hogy az egyházak között különbség lenne e részrehajlásra való hajlam tekintetében.

A saját alapítású intézmények mellett az elemzett egyházak jelen vannak az állami fenntartású szociális intézményekben is. Az állami öregotthonokban és árvaházakban az egyházi jelenlét az ezekben tartott misék/istentiszteletek révén valósul meg, illetőleg az ezeket végző speciális papi személyzet révén.

A szociális állami intézményeknél is jelentősebbnek tűnik az állami egészségügyi rendszerben való egyházi jelenlét, amely nagyszámú kórházi pap révén valósul meg. Gyakoriak a kórházak mellett épült vagy kórházakban kialakított kápolnák, a kórházak folyosóin és várótermeiben elhelyezett vallási szimbólumok (keresztek, szentképek) pedig teljesen mindennaposak.

AZ EGYHÁZAK AZ OKTATÁSBAN

Az oktatást illetően mindhárom egyház jelen van az állami közoktatási intézményekben, amely mellett saját oktatási intézményekkel is rendelkeznek. Utóbbiak tekintetében ismét hasonlóság látható a három egyház között, mindegyik rendelkezik teológiai szemináriummal, teológiai fakultással (ezekben főként a vallásánárok képzése történik), posztliceális képzéssel (szociális munkás, nővér és kántorképzők), valamint középiskolákkal. Egyes egyházak ezen kívül elemi iskolákat és óvodát is működtetnek. Mindhárom egyház működtet szociálisan hátrányos gyermekek számára létrehozott iskolákat is. Az ortodox egyház kevesebb közép és elemi szintű oktatási intézményt működtet, mint a másik két egyház, az oktatási és konferenciaközpontok működtetése pedig kizárólag a két magyar egyházra jellemző.

Az egyházak állami iskolákban való jelenléte elméletileg egy általános vallásoktatási órára korlátozódik, amely helyett azonban a gyakorlatban felekezeti oktatás történik. Ezt a román oktatási törvény nyújtotta lehetőséget mindhárom egyház kihasználja. Az iskolákban való egyházi jelenlét mindenekelőtt a vallásánárok fizikai jelenléte által valósul meg, mely pozíciót nem ritkán papok töltik be. De az egyszerű fizikai jelenlét mellett gyakoriak a vallásórák számára létesített kabinetek is, és nem ritkák az iskolai és egyetemi kápolnák sem. Az egyházak képviselőinek részvétele az iskolák fontosabb ünnepein szintén általánosan elterjedt gyakorlat.

KULTURÁLIS TEVÉKENYSÉGEK

A kulturális tevékenységek szintén jelen vannak az egyházak tevékenységei között, ám kisebb mértékben, mint a szociális vagy az oktatási jellegűek. Jellemző módon a kulturális tevékenységek inkább az egyházszerzeteken belül jelennek meg, mintsem külön intézményekben. E tevékenységek mindenekelőtt az egyházak művészeti értékű hagyatékával kapcsolatosak. Az ortodox egyház esetében a kulturális tevékenységek az egyház médiaorgánumainak a kezelését is magukba foglalják, egy rádióadás működtetését és egy egyházi kiadvány megjelentetését. A katolikus egyházmegyében egyházi művészettel és egyházi zenével kapcsolatos tevékenységek szintén megjelennek, valamint az egyház folyóiratának kiadása is hasonlóképpen fontosnak tűnik. A protestáns egyház esetében, más tevékenységekhez hasonlóan, a kulturális tevékenységek is kevésbé központosítottak, az egyes egyházközségek által kiadott folyóiratok pedig az előző két egyház esetében talánnál lényegesen gyakoribbak.

Az egyházak művészeti értékű hagyatékával való törődés természetesen nem új keletű feladat – ami magyarázat lehet arra vonatkozóan, hogy az ezzel kapcsolatos intézményi keretek miért inkább az egyházszerzeteken belül jelennek meg, mint a nonprofit szférában (mindhárom egyház

szervezeti struktúrájában állandó egyházi bizottságok találhatóak a feladatok elvégzésére). Ezzel ellentétben az egyházi kiadói tevékenység, amely a kommunista évtizedekben nagymértékben visszaszorult, elsősorban a nonprofit, kisebb mértékben a piaci szektorban szerveződött újjá. Egy további ok, amely a kulturális tevékenységek ritkább intézményes megjelenését eredményezi, az lehet, hogy számos kulturális tevékenység alacsony szervezetségi szintet ér el. Így például az igencsak gyakori egyházi kórusok egyáltalán nem ragadhatók meg a szervezeti szintű elemzés által.

AZ EGYHÁZAK A GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI SZFÉRÁBAN

A gazdasági tevékenységek keretei, a kulturálishoz hasonlóan, szintén megtalálhatók mindhárom egyház saját szervezeti struktúrájában. Bár különböző forrásokból tudomásunk van egyházakhoz közeli gazdasági szervezetekről, vállalkozásokról, ezek az egyházak interneten közzétett anyagaiban egyáltalán nem jelennek meg. Az egyetlen kivételt a Caritas képezi, amelyhez kapcsolódóan három vállalkozásról találtunk adatokat.⁶

Egy esetleges politikai orientáció sem az egyházszervezetekben, sem az egyházi nonprofit intézményrendszerben nem azonosítható be. Ebből azonban szintén nem következtethetünk az ilyen jellegű tevékenységek teljes hiányára, hisz közzismert, hogy az egyházak képviselői szinte kötelező módon részt vesznek fontos politikai eseményeken, gyülekezeti szinten pedig nem ritka a papok implikálódása politikai kampányokba. Az egyházak és a politikai szféra közötti intézményes kapcsolatként a kormány Vallásügyi Államtitkársága említhető meg, valamint az Ortodox Egyház parlamenti képviselője.⁷

AZ EGYHÁZAK AZ ERŐSZAKSZERVEZETEKBEN: A BÖRTÖNÖK ÉS A HADSEREG

A börtönök és a hadsereg értelemszerűen állami intézmények. Az egyházak azonban jelen vannak ezekben az intézményekben is. A rendszerváltás utáni 19 évben börtőnpapok és táborigazgatók széles hálózata épült ki, és számos börtön- és hadseregi kápolna épült az országban.

A TÁRSADALMI JELENLÉT FOKOZÁSÁNAK STRATÉGIÁI

Írásunk elméleti részében az egyházak társadalmi jelenléte fokozódásának három útját vázoltuk fel. Eszerint a szimbolikus szakralizáció az egyházaknak és a vallásnak a különböző profán társadalmi szférákban való olyan megjelenését jelenti, amely nem gyakorol hatást ezek működésének sajátos instrumentális racionalitására. A funkcionális szakralizáció azokat az eseteket fedi, amelyekben egyes társadalmi szférákban az egyházak jelenléte több mint szimbolikussá válik, sajátos vallási értékeik révén befolyásolva azok működését. A vallás deprivatizálódása pedig (Casanova 1994) azt a folyamatot jelöli, amely során az egyházak a civil mozgalmak technikáit használva tesznek szert növekvő társadalmi jelentőségre.

⁶ Míg a szociális és oktatási intézmények interneten való megjelenítése feltételezhetően marketingcélokat is szolgál, a gazdasági intézmények megjelenítése mellett ilyen racionalitás nem szól.

⁷ Az ortodox egyház és az államapparátus összefonódásáról ír Stănescu, kinek megfogalmazása szerint „...a Román állam képviselői, hivatali állásfoglalásaikban nem tesznek különbséget hitük és hivatali státusuk között.” (Stănescu, 1996: 84). Ugyanerről az intézményről Stan-Turcescu kiemeli, hogy a legmagasabb tisztségviselők, az államtitkárok, mindmáig kivétel nélkül teológiai képzettségű személyek, azaz az ortodox egyház képviselői voltak (Stan and Turcesu, 2007: 28).

Amint a fentiekben láthattuk, az elemzett romániai egyházak két fő módon érik el társadalmi jelenlétük fokozását, egyrészt profán (vagy részben profán) célokat követő saját intézményrendszer létrehozásával, másrészt az állami intézményekbe történő behatolással. A továbbiakban amellet érvelünk, hogy e stratégiák, bár eltérő célok szolgálatában állnak (civil tevékenykedés általi nyilvános megjelenés, illetve szimbolikus jelenlét a közintézményekben), egyaránt az általuk érintett társadalmi szférák funkcionális szakralizációja irányába hathatnak. Ezen állításunk alátámasztása érdekében nézzük, hogyan is cselekednek az egyházak a különböző intézménytípusokban.

SAJÁT INTÉZMÉNYEK ÉPÍTÉSE – A CIVIL TÁRSADALOMBAN VALÓ CSELEKVÉS

Mint láthattuk, két területen különösen aktív az egyházak intézményépítése, az oktatásban és a szociális gondozásban. Annak bemutatására, hogy hogyan viselkednek az egyházak a civil társadalom szereplőiként, illetve hogyan fonódik össze a vallási és szekuláris cselekvés ezen esetekben, elemzésünket a továbbiakban a szociális gondozás területére korlátozzuk.⁸

Az egyházi hátterű szociális intézmények jellemző módon civil szervezetekként működnek, jogi státusukat tekintve nonprofit intézmények.⁹ Megalakulásukkor ezek civil kezdeményezésként, valamilyen sürgős probléma megoldási kísérleteként jöttek létre. Problémaorientált civil akcióba lépés eredményeként, többé-kevésbé improvizált problémamegoldásokként egy olyan feladat ellátására, amelyet korábban az állam végzett, de vagy rosszul végezte azt, vagy a rendszerváltás után ellátatlanul hagyta az illető területet. Az égető feladatok ellátása érdekében ezek a civil kezdeményezések idővel intézményesedtek, és a probléma tartós megoldására rendezkedtek be. Ebben szabad kezük volt, munkájukba a rendszerváltás kezdeti periódusában gyakorlatilag senki nem szólt bele. Idővel azonban a kezdetben államilag szabályozatlan szociális gondoskodási területekre újra kiterjeszti ellenőrzését az állam. Ez a gyakorlatban a nonprofit szociális intézményekre vonatkozó egyre szigorodó szabályok érvénybe lépését, a szakszerű működés iránti elvárások növekedését, szigorodását jelentette. Vagy más szóval: az érintett alrendszer újra erősíteni kezdte hatását az illető területen.

A szociális alrendszer felerősödése az egyházi kezdeményezésű nonprofit szociális szervezeteket válaszút elé állította: elkezdett tevékenységük folytatása érdekében vagy elindultak a professzionalizálódás útján, vagy átadták tevékenységüket (és gondozottjaikat) az állami (vagy az állam által elismert) szociális intézményeknek. Az utóbbi változat esetében egyértelmű, hogy az egyházi jelenlét civilmozgalom-jellegű – azaz, hogy az egyházak a civil társadalom szereplőiként jelennek meg a nyilvánosságban, ráirányítva a figyelmet egy társadalmi problémára. A civil aktori szerep azonban csak a probléma jelzéséig, esetleg ideiglenes orvoslásáig tart. A szaktevékenységek tartós felvállalása, mi több, annak ellátása érdekében a szakosodás útjára lépés a szociális alrendszerben való tartós jelenlét szándékát jelzi.

⁸ A felekezeti oktatás intézményeinek státusa valahol az állami és a magán intézmények között található, működésük sok tekintetben az állami oktatási intézményekéhez hasonlít. Bár elméletileg magániskolákról van szó, ezeket az állam finanszírozza, ennek megfelelően pedig ezek az intézmények erős állami ellenőrzés alatt állnak: mind a tanerők alkalmazása, mind ezek szakmai tevékenysége az Oktatási Minisztérium megfelelő intézményei által ellenőrzöttek. Így az egyházak jelenléte ezekben az iskolákban nagyon hasonló az állami iskolákban már bemutatotthoz.

⁹ Itt következő fejtegetésünk a szociális gondozással foglalkozó szervezetekről néhány ilyen profilú szervezet alapítóival és személyzetével készített interjúkon alapul.

Ez a szakosodás is két módon történhetett: laikus szakemberek megfelelő számú alkalmazásával, vagy a meglévő személyzet szakképesítése által. Ez utóbbi megoldás kettős képzettségű személyzet megjelenését eredményezi, olyan személyeket, akiknek első végzettségük általában papi, a második szociális munkás. E sajátos szakképzettség megszerzésének könnyítésére idővel a teológia-szociális munkás képző kettős szakok is beindultak. Mind a „külső” szakképzettek alkalmazása, mind a „belső” személyek képzése gyakori stratégiái e szociális intézményeknek. A kettős kombinációja is jól működő stratégiának tűnik: kisszámú saját személy vezető pozíciókban, valamint külső szakszemélyzet a kevésbé fontos pozíciókban, gyakran ezek gyakori váltogatásával.

A szakértelem jellege alapján tehát ezekben az egyházi nonprofit intézményekben nem eldönthető, hogy azok a vallási alrendszer intézményei-e, vagy a szociális alrendszeré. Egy valami azonban biztosan kijelenthető, hogy azokban jelentős kettős szakképesítésű személyzet dolgozik. E kettős képzettség legvalószínűbb következménye az, hogy ezekben az intézményekben a két alrendszer racionalitása keveredve jelenik meg, azaz egyszerre próbálják megvalósítani a profán szakértelemre épített szociális gondoskodást, valamint vallási képzettségükre építve klienseik üdvösségre juttatását.

A szóban forgó egyházi szociális intézményekben tehát az egyházak két, korábban különvált – funkcionálisan differenciálódott – társadalmi alrendszer újraegyesítését valósítják meg.

A KÖZINTÉZMÉNYEK SZAKRALIZÁLÁSA

Mint az az eddigiekből kiderült, a közintézményekben való egyházi jelenlét minden elemzett területen jelentős, a szociális és az oktatási szféra mellett az állami egészségügyi rendszerben, valamint az erőszakszervezetekben is. Az állami intézményeket célzó szociális irányultság azonban inkább missziós jellegű – a célja mindössze a bajbajutottak számára az üdvösség elérhetővé tétele az egyház jelenléte által. Állami kórházak, börtönök, öregotthonok tereit célozza meg ez a gyakorlat. Kisebb mértékű jelenlét megvalósítása mellett ez csupán vallási szimbólumok elhelyezését jelenti az illető állami intézmények falain (kereszteket, szentképeket), tevékenységként az intézmény rendszeres, szervezett látogatását, rendszeres misézést, a tevékenység fokozott mértéke esetén pedig szakrális hely (kápolna) kialakítását az intézményen belül.¹⁰

Ezek az egyházi/vallási tevékenységek elméletileg történhetnek teljes mértékben párhuzamosan is az intézmények szaktevékenységével. Egyes elemzések azonban arra a következtetésre jutottak, hogy ez nem így történik. Az egyik elemzés például az egészségügyi intézményekben zajló vallási tevékenységek kapcsán arról számol be, hogy a vasárnapi mise ideje nem mindig egyezik az intézmény pihenésre szánt időszakával. Mivel a misét rendszerint a kápolnán kívülre is kihangosítják, ezt a szomszédságában levő betegek kénytelenek végighallgatni. Emellett az épületeket gyakran hangosító berendezéssel is ellátják, és a misét a kórtermekben meg a folyosókon is közvetítik. Ilyenkor kénytelen hallgatóvá válik a kórtermekben fekvő betegek szélesebb köre is. Amennyiben a nyugalom és pihenés bizonyos rendjének biztosítását a betegkezelés orvosilag meghatározott részének tekintjük, az említett esetekben a vallásos programok ezt felülírják.

¹⁰ Az ortodox egyház összesítése szerint 2003-ban Romániában 318 kápolna működött állami intézményekben: 112 kórházakban, 75 katonai egységekben, 37 börtönökben, 42 iskolákban és 52 szociális intézményekben (Andreescu 2008).

Az egyházi jelenlét más állami szociális intézményekben is, így az öregotthonokban, börtönökben és kiegészítő iskolákban is a fentihez hasonló. Legerőteljesebb a börtönökben, ahol a vallási szolgáltatás gyakorlatilag kötelezővé válik. Ilyenként a vallási szolgáltatás a börtönlakók „nevelésének” részévé válik, azaz bekerül a börtön nevelő funkciójába. A vallástól korábban független átnevelési stratégia helyét egy olyan stratégia foglalja el, amelynek részévé válik az üdvösség szempontja. Ugyanez mondható el a kiegészítő iskolákról is, amelyekben az iskoláskorúakra alkalmazott pedagógiai módszerek mellé kerül be a vallási nevelés (pl. rossz viselkedés esetén az isteni büntetés kilátásba helyezése).

Legtöbb vitát, sőt civil tiltakozást is az oktatási rendszer szakralizálási kísérlete váltott ki. Az iskolákban az egyházi jelenlét a fentiekben leírtakhoz hasonló. Legáltalánosabban vallási szimbólumok kihelyezésével valósul meg az egyházak szimbolikus jelenléte, de igen gyakoriak az iskolákban létrehozott kápolnák is. Az ortodox egyház 2003-as nyilvántartásában szereplő 42 iskolai kápolna csak a felszentelt rituális tereket fedi, ennél a szociológiai értelemben vett rituális terek száma minden bizonnyal nagyobb. A kápolnák mellett ugyanis sokkal gyakoribb a vallásórák számára kialakított saját „kabinet” vagy „laboratórium”, amely gyakorlatilag szintén kápolnát fed. A hittanórák kvázi kötelezővé tételével a helyzet ez esetben is a börtönökben leírthoz hasonló. A vallásoktatásban való részvétel kötelező jellegét különösképpen erősíti, ha valamelyik vallás lokálisan jelentős többségben van, és mint tudjuk, Románia településeinek túlnyomó többségén ez a helyzet áll fenn.

Az egyházi jelenlét tehát mind az oktatás, mind a nevelés korábban szekularizált stratégiáiba beépül. Míg az utóbbi a fegyelmi ügyek, az engedelmesség és általában a viselkedés vallásetikai értékelése révén valósul meg, az oktatás terén a vallási világgépeknek a természettudományokéval egyenrangúként tanítása képez újdonságot. A kreacionizmus elsősorban a biológia keretében tanított evolucionista paradigmával helyeződik szembe, de kisebb mértékben a társadalomtudományokkal is.

EGYHÁZI SAJÁTOSÁGOK A STRATÉGIÁK ALKALMAZÁSÁBAN

Mint azt írásunk módszertani részében említettük, a vizsgált egyházak elemzésbe bevont területi egységeit úgy választottuk ki, hogy lehetővé váljon összehasonlítani az egyes egyházak különböző társadalmi szférákban való jelenlétének mértékét. Az összehasonlítás eredményeként megállapítható, hogy mindhárom egyház igyekszik jelen lenni minden elemzett területen. Ám ha az egyes területeken létrehozott saját intézmények számát tekintjük, illetve az állami intézményekben való egyházi jelenlét mértékét, az egyes egyházak között lényeges eltérések mutatkoznak.

A saját intézmények létrehozása elsősorban a két kisebbségi egyházra jellemző, ezek minden elemzett területen több szervezetet működtetnek, mint a többségi ortodox egyház. Kimutathatók különbségek a két kisebbségi egyház között is: a katolikus egyház intézményrendszerére nézve meghatározó a különböző nemzetközi katolikus szervezetek jelenléte, amelyek minden bizonnyal a működésükkel kapcsolatos know-how-t is importálják. Ezek mintája a helyileg létrehozott szervezetekben is érvényesülni látszik, legalábbis a sok fiókszervezetre épülő, hálózati jellegükben. Ezzel szemben a református egyház intézményrendszere esetében annak decentralizált jellege a szembetűnő.

A közintézmények szakralizációjának stratégiája inkább a többségi egyházra jellemző. Ez érthető is, hisz ennek sikeres érvényesítése feltételezi a politikai hatalommal való jó viszonyt, és mint azt számos elemzés igazolja, az ortodox egyház és a román állam közötti kapcsolat igencsak szoros. Az egyes egyházak történeti jellegzetességei úgy tűnik, konvergálnak az itt tárgyalt különbséggel: az állam és egyház közötti „bizánci szimfónia” modellje mintha az ortodox egyház szakralizációs stratégiáját erősítené, míg a katolikus egyház nemzetközi jellege, illetve a református egyház nyugati protestáns egyházakkal való kapcsolatai e két egyháznak a civil társadalomban való tevékenykedés iránti affinitását erősítené.

Azt is észre kell vennünk azonban, hogy a különböző stratégiák iránti affinitásban tárgyalt eltérés értelmezhető az egyházaknak az állammal való viszonyuk különbözőségéből fakadó következményként is. Egy ilyen értelmezés szerint a kisebbségi egyházak fokozott intézményépítő igyekezetükkel egyszerűen a politikai hatalomhoz való hozzáférésben mutatkozó hátrányukat kompenzálják. Ezt az értelmezést alátámasztják a kisebbségi egyházak stratégiaváltásai azokban a helyzetekben, amikor regionálisan többséget képeznek. Ezekben az esetekben – feltételezhetően a politikai hatalomhoz való jobb hozzáférésük következtében – az országos viszonylatban kisebbségi egyházak is gyakrabban alkalmazzák a szakralizációs stratégiát. Ezek az esetek azt jelzik, hogy az egyházak stratégiáinak történelmi mintáit felülírhatja vagy legalábbis befolyásolhatja aktuális viszonyuk a politikai hatalommal.

KÖVETKEZTETÉSEK

Írásunk fő célja a romániai egyházak társadalmi jelenlétének vizsgálata volt. E célból áttekintettük az egyházi jelenlét különböző intézményes formáit. Ezen empirikus adatok alapján két olyan fő stratégiát különböztettünk meg, amelyek révén az egyházak társadalmi jelenlétük erősítésére törekednek. Az első stratégia esetében az egyházak nonprofit szervezetekként működő intézményeket hoznak létre és működtetnek, miáltal az egyházak a civil társadalom fontos szereplőivé válnak. A másik stratégia alkalmazásával az egyházak a különböző közintézményekben valósítják meg folyamatos jelenlétüket.

A szóban forgó intézmények működésének elemzése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy bár az egyházak az első esetben civil társadalmi szerepre, a másodikban pedig az állami intézményekkel való zavartalan együttélésre törekednek, mindkét stratégia eredményezheti a társadalom funkcionális differenciálódása ellenében történő működést is. Míg az egyházi alapítású nonprofit intézményekben csak e hatás lehetőségét és valószínűségét mutattuk ki, a közintézmények esetében e tendencia világosabban leírhatóan bizonyult.

SZAKIRODALOM

ANDREESCU, Livia

2008 Construcția de lăcașuri de cult în România după 1989 și impactul său asupra libertății de conștiință și secularității statului. *www.humanism.ro/download.php?filename=Raport_solidaritatea_ro.doc&filesize=675328*

ANDREESCU, Livia – ARDELEAN, Laura et alii

2008 *Educația religioasă în școlile publice*. Liga Pro Europa, Târgu-Mureș

CASANOVA, Jose

1994 *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press, Chicago-London

DOBELLAERE, Karel

2002 *Secularisation: An analysis on three levels*. Peter Lang Pub Inc., Brussel

LAMPEN, Marcia R.

2005 The Role of Faith-based Programs: A Study of the Effects of Values and Economics on The Provision of Social Welfare Services in Postcommunist Romania: an examination of the Role of Faith-Based Programs. NACSW Convention Proceedings. *www.nacsw.org/Publications/Proceedings2005/LampenMProgramsinRomania.pdf*

LITAK, Eliza

2007 The Catholic Church's Vision of its Own Position within the Public Life. Case of Poland. In: RÉVAI Edit – TOMKA Miklós (eds.): *Church and Religious Life in Post Communist-Societies*. Loisir, Budapest–Piliscsaba, 161–172.

MOISE, Emil

2004 Church-State Relation in the Religious Education in Romanian Public Schools. *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 7. 77 – 100.

STAN, Lavinia– TURCESCU, Lucian

2005 Religious Education in Romania. *Communist and Post-Communist Studies* 38. (3) 381–401.

2007 *Religion and Politics in Post-Communist Romania*. Oxford University Press

STĂNESCU, Mircea

1996 Discursul actual al bisericii ortodoxe române. *Revista de Cercetari Sociale* 2. 67–104.

STARK, Rodney – IANNACONE, Laurence

1994 A supply-Side Theory reinterpretation of the Secularisation in Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion* 33. (3) 230–252.

SZILÁGYI Györgyi

1999 Politici sociale eclesiaticice. Enciclicile catolice. Modelul „Caritas”. *Revista pentru Cercetări Sociale* 3–4. 134–149

TOMKA Miklós

2007 A Neglected Dimension: The Church as Public Actor. In: RÉVAI Edit – TOMKA Miklós (eds.): *Church and Religious Life in Post Communist-Societies*. Loisir, Budapest–Piliscsaba, 107–120.